

FORMÁLIS OKTATÁS ÉS E-LEARNING

„Online learning won't just replace schools
it will render them irrelevant.”
Frank Feather¹

HA A NEVELÉSRŐL ALKOTOTT SZTEREOTÍPIÁK szerint a tudást valami univerzális és örök érvényű dolognak tételezzük, akkor a nevelés történetén végigtekintve lépten-nyomon zavarba ejtő észrevételekbe ütközünk. Mást tartotnak fontos tudásnak az egyiptomiak és mást a spártaiak, mást az athéniek és mást a skolasztikusok, mást az angolok és mást az amerikaiak. Nemcsak időben, hanem földrajzilag is eltérőek a helyes nevelés szabályai. Vegyük csak például a kínai kollektivistá hagyományt szemben az amerikai individualista értékrenddel vagy az indiai életszemléletet szemben az európaival. Durkheim szerint a nevelés célját az adott társadalom szükségletei határozzák meg, tehát nem az egyén valamiféle morális vagy erkölcsi motivációja, hanem a specifikus társadalmi igény. Riesman a szocializáció fő színtereit illetően a család és a formális iskolarendszer mellett már nagy hangsúlyt helyez a kortárscsoport és a média szerepének felértékelődésére is. Napjaink kívülről irányított karakterű társadalmában a média és a kortárs csoport külső elvárásai erősebb motivációs tényezők a formális oktatás tartalmainál. Ebben a szocializációs formában a kanonikus tudás jelentősége meggyengül ugyan, de az új – nevezzük így – edutainment helyileg az iskolához kötődik még. Miközben a szolgáltató iskola mindent megtesz, hogy talpon maradjon (legalább mint gazdasági egység), közben egyre kevésbé tud érvényt szerezni az univerzális tudás illúziójának, ami pedig legitimációjának alapját jelentené. A kolostori iskoláknak könnyű dolguk volt, mert aki odament, az az egy-igaz-istent kereste és a kolostori iskola ezt tudta is garantálni, hiszen az alternatív világnézeteket az inkvizíció vagy a keresztesháború eszközeivel „jutalmazta”. Ma egy fizetős felsőoktatási kurzuson, gyakran nem csak azt határozza meg a diák, hogy milyen „istennel” – azaz milyen tudással – akar találkozni, hanem azt is, hogy „isten” milyen ruhát viseljen. Persze ma már nem istennel akarnak találkozni a fiatalok, hanem diplomát, igazolást, certificate-et szeretnének, amely jó álláshoz juttatja őket. Az igazság kereséséből az igazolás keresése lett. Az igazság az iskola hatásköre, de az igazolás?

Ivan Illich 1971-ben megjelent könyvében – amelynek *A társadalom iskolátlantitása* (Deschooling Society) volt a címe – azt állítja, hogy a jövő útja az intézmény-szerű oktatás eltörlésében rejlik. Az iskolát olyan intézményként definiálja, amely formá-

¹ Feather, Frank: future consumer.com The Webolution of Shopping to 2010, Warwick Publishing, Toronto, 2002, 165.

lis szabályaival, hierarchikus felépítésével, és uniformizáló hatásával csupán a kreativitás kiölésére és a tanulási kedv elvételére alkalmas. A formális szabályozással és a kötelező tantervvel szemben azt hangsúlyozza, hogy „a tanulás folyamata a legtöbb esetben véletlenszerű, s még a legcélratoróbb tanulóknál sem az oktatás programja szerint megy végbe. (...) A tanulás az esetek nagy részében mintegy melléktermékként jelentkezik más munkának vagy szórakozásnak tekintett tevékenységek során.” A tanulás tehát Illichnél egyrészt szubjektív, egyéni tevékenység – amelyet a formális, iskolai rend csak természetellenes korlátok közé szorít –, másrészt olyan folyamat, amely legtöbbször valamely más tevékenység komponenseként jön létre. Illich tehát kompromisszumot nem ismerve az egyetlen járható út gyanánt azt javasolja, hogy: „Töröljük el a kötelező iskolai oktatási rendszert és fejlesszük ki az önnevelés, önképzés egyéni és kollektív formáit. Iskola helyett... az iskolánál lazább, s főleg az önkéntességre és az egyéni szabadságra alapuló rendszert kíván létrehozni, amit *ismerethálózatnak* nevez, s amelynek alapját a mindenfelé létrejövő nevelési-képzési közösségek alkotnák.² Képzeletében kialakul a *falak nélküli iskola*, amely már nem iskola (jobb lenne antiiskolának nevezni), hanem a tanulás térben és időben felszabadított és kitágított lehetőségeinek hálózata.”

Cyberspace kontra elektronikus szupersztráda

Az e-learning több és más, mint a távoktatás. Az internet virtuális terei nem csupán a távoktatás csomagjainak szállítására szolgálnak, hanem sokkal inkább egy újfajta mozgást, újfajta viselkedést, újfajta viszonyt jelentenek a környezettel. A távoktatás megpróbálja a saját céljai számára kihasználni és gyarmatosítani az internetet, az e-learning „belejátszik”, részt vesz, és néha beleveszik az internetbe. Az e-learningbe beletartozik az a nem-formális tanulás is, ami az internetes játékok vagy internetes közösségek szereplőjeként ragad a felhasználóra. Persze a politikusokat (az oktatáspolitikusokat is) és a gazdasági vezetőket soha nem ez a magáért való kultúra fogja izgatni, hanem a hatékony profitszerzés új lehetőségei az „új gyarmatokon”. A gazdaság jó ideje megkezdte már a cybertér gyarmatosítását. Paul Virilio szerint: „A cyberteret bizonyos szempontból talán az utolsó gyarmat-birodalomnak is tekinthetjük. Mert mit is teremtünk az internettel, vagy a cybertérrel? Egy új terjeszkedési területet. A gazdasági hatalom, a politikai hatalom, a katonai hatalom mind-mind kiterjednek már az egész világra. Az egész világot a levegőbe repíthetjük, amikor csak akarjuk; szétrombolhatjuk, amikor csak akarjuk... (...) Terjeszkedési területre viszont szükség van. És mivel nincsenek más világok – hiába hódítottuk meg a Holdat, csak az űrt találtuk, nincs más lakható bolygó –, mi mást tehetnénk, mint hogy kitalálunk egy virtuális gyarmatot. Megteremtjük ezt a virtuális teret, hogy legyen hol továbbjátszani a játékot.” A cybertér gyarmatosítása tehát megkezdődött, rögtön azzal, hogy

² Érdemes lenne Dahrendorf felé is továbbgondolni, hogy „Az általános szétrendezettség új-középkori hangulatában megnőtt a valahova tartozás, az »otthon« iránti igény. Miután kiderült, hogy a demokrácia és a piacgazdaság – Dahrendorf hideg projektjei – nem kínálnak otthont, a hangsúly a társadalom finomszövege, az identifikáció, a kultúra és az értékek világa felé terelődött (...) Az embereknek kötődésre és választási lehetőségekre van szükségük ahhoz, hogy életlehetőségeiket a maguk teljességében élvezhessék. És ezek a kötődések az autonóm társulások variációit igénylik, amit civil társadalomnak nevezünk.” Mészlivetz Ferenc.

a csábító, metaforikus gibsoni elnevezést (cybertér), egy közönséges hasonlatra cserélik le: Az internet, olyan, mint egy elektronikus szupersztráda. A cybertér és az elektronikus szupersztráda között hatalmas interpretációs különbség van, bár a gyakorlatban sokszor egymás szinonimájaként használjuk ezeket a kifejezéseket.

A cybertér otthonossá tehető, esztétikuma van, élhető környezet lehet, „*barátságos, ha olyanná alakítjuk*”,³ míg az elektronikus szupersztráda hideg, üzleti tér, ahol az információ a profitszerzés eszközeként száguld egy adott pontból egy másik, meghatározott pont felé. A lényeg az információ továbbítás sebességén és nem tartalmán, vagy formáján van.

Az elektronikus szupersztráda nem élhető tér, „*hatékony, de nem barátságos*”.⁴ Még szerencse hogy az internet, mint médium ellenáll a totális gyarmatosításnak, hiszen felülete elméletileg a végtelenségig bővíthető akár törvényen kívüli zónákkal is, ráadásul a már kolonizált adatmezőkre is be lehet törni, vagy meg lehet csapolni az információs szupersztráda adatforgalmát. (Lásd a hackerek és a crackerek tevékenységét.) S ráadásul az ez idáig a többi médium ellenőrzésében és szabályozásában egészen jól bevált eszközökkel sem sikerült még totálisan ellenőrzés alá vonni, minduntalan kisiklik a kontroll alól.

„Az elektronikus világ semmi esetre sem állapotodott még meg, és az invenció révén önmaga gerjeszti ezt a viharos változékonyságot. A hálózatoknak ez az áradó bősége az, ami újratermeli önmagát, ha semmi mással, hát dehegemonizáló mechanizmus révén. Annak a kiéhezett globalizáló rendszernek a kontextusában, amely rendszerben az információ egyszerre a legfőbb valuta és a legfőbb árucikk, szélsőségesen csábítóak és fenyegetőek a Nap szakadatlan tékozlását ismétlő hálózatok – vagyis az a hajtóerő, amelyben az információ tökéletessé lesz, haszontalanná válik és elenyészik”.⁵

A pazar információs tűzijáték az információs szupersztrádát körbeölelő cybertérben zajlik, és sérti a multik érdekeit, ha mással nem hát azzal, hogy a tőlük illegálisan elorzott drága információt is elherdálja, ingyenessé és mindenki számára elérhetővé igyekszik tenni.⁶

3 „Ilyen szempontból a kibertérre használt metaforák közül a legkevésbé találó az, ami – sajnos – a legnépszerűbb lett mostanában: az „információs szupersztráda”. El sem lehet képzelni ennél kevésbé szemléletes hasonlatot a kibertérre, vagy félrevezetőbbet, ami a hatásait illeti. Vegyük szemügyre a következő ellentétpárokat: Információs sztráda – Kibertér, korlátozott építőanyag – korlátlan tudás, központosított – decentralizált, háló mentén zajló mozgás – térben való mozgás, állami tulajdon – rengeteg tulajdonos, bürokrácia – önállóság, hatékony, de nem barátságos – barátságos, ha olyanná alakítjuk, ellenáll az elemeknek – folyik, lebeg és finoman szabályozható, szakszervezetek és vállalkozók – egyesületek és önkéntesek, felszabadulás az első hullám alól – felszabadulás a második hullám alól, a második hullám csúcspontja – a harmadik hullám meglovaglása.” DYSON, Esther, Gilder, George, Keyworth, George, Toffler, Alvin etc, *A „kibertér” és az „amerikai álom”: Magna Charta a Tudás Korához, 1.2 verzió, 1994. augusztus 22.*, Replika, 1997/26, 150.

„A szupersztráda metafora két alapfeltételezést foglal magába: egyrészt azt, hogy igazából semmi sem változott – annak ellenére, hogy ezek az új digitális és kommunikációs technológiák társadalmunk és kultúránk oly sok aspektusát forradalmasították; másrészt azt, hogy a gépesítés fejlesztésének programja teljes mértékben a humán »felhasználó« javát és kényelmét szolgálja.” ADRIAN, Robert, *Infobahn blues*, Replika, 1995/19–20, 215.

4 I.m. p. 151.

5 Fuller, Matthew, *Okádék*, Buldózer Médiaelméleti antológia, Media Research Alapítvány, 1997, 93.

6 Lásd.: a crackerek.

A globalizációs folyamat egyik lehetséges pozitív hatású velejárója lehet sokak⁷ szerint a lokalizáció, mely az autonóm, regionálisan szerveződő közösségek érdekérvényesítését, a demokrácia működtetésében való intenzív részvételét hozza magával.

„Az új lokalitás lényege az autonómiaszerezés a globális világban és potenciálisan funkcióadás az eddig szereptelen individuumoknak. A lokalizáció annak a globális folyamatnak a neve, amelynek keretében minden kontinensen a nagyon különböző lokalitások közös „szabadságharcot” folytatnak a csoportos és személyes funkciókért, döntési kompetenciákért; a regionális nagyhatalmak és önállósult nemzetállamok után így a földi civilizáció váltása azt hozza, hogy új főszereplők születnek: a globális és a lokális világ”.⁸

A globális világ az elektronikus szupersztráda mintájára működik, míg a lokális világok a cybertérben valósulnak meg. A távoktatás az elektronikus szupersztrádán, az e-learning pedig az elektronikus szupersztráda fő csapásvonalai mentén és az azt körülölelő cybertérben valósul meg.

Menekülési és rejtőzködési stratégiák, az ellenőrzés társadalma és az Időszakos Autonóm Zónák

*„Már ma is rengeteg gyermekről és fiatalról mondható el,
hogy a nagy társadalom szempontjából
eltűnnek a különféle internetes kommunikációk tengerében.”*

György Péter

Sokan tartják az internetet a totális ellenőrzés világának. Deleuze, miután – Foucaultra hivatkozva – bemutatja a 20. század elején csúcspontján levő fegyelmi társadalmat, amelyben az egyén az egyik zárt térből (családból az iskolába), a másik zárt térbe (iskolából a gyárba, kaszárnyába, kórházba stb.) vándorol, felteszi a kérdést, hogy az új társadalom nem egy olyan totális fegyelmi társadalom lesz-e, amelyben soha nem lépünk át sehova, mert az egész nyitott rendszert az ultragyors (pl. digitális bankkártya, internetes azonosítók, helymeghatározó chippek) azonosítás jellemzi. A life long learning és a távoktatás regisztrációs mechanizmusai vajon nem segítik-e ezt a folyamatos kontrollt? Vajon a távoktatásra szakosodott multinacionális trösztök mellett létezhetnek-e alternatív kultúrák?

A cybertérben is körvonalazódnak a globális világ lokális ellenvilágai, természetesen nem regionálisan, hanem spontán szerveződő közösségekről van szó, melynek tagjai élhetnek bár a való világ bármely részén, egy virtuális „helyen” (fórum, chat-room, szerepjáték stb.) alkotnak közösséget.

S ezek, az idők során kissé szkeptikussá vált, virtuális közösségek folytatnak „szabadságharcot” a területfoglaló multinacionális cégekkel és a centralizációra és általános kontrollra törekvő ellenőrzési rendszerekkel szemben/mellett keresik az ellenállás és rejtőzködés alternatíváit. A formális oktatás persze nem tudja involválni ezeket a lokális ellenvilágokat, az e-learning viszont igen.

⁷ Pl.: Ian Budge, David Held, Varga Csaba.

⁸ Varga Csaba, *A lokalitás esélyei*, www.inco.hu/inco3/kozpont/cikk1.htm.

A virtuális lokalitással rendelkező közösségek önállóságának megőrzéséért és az érdekérvényesítés lehetőségéért Bruce Sterling és Hakim Bey, a cyberpunk teoretikusai, közel hasonló megoldásokat javasolnak. Hakim Bey szerint a megoldás az általa T.A.Z.-nak nevezett, Időszakos Autonóm Zónák létrehozásában rejlik.

A T.A.Z., az Időszakos Autonóm Zóna, olyan helye a virtuális közösségeknek, ahol rövidebb időintervallumokra megvalósulhatnak az alulról szerveződően létrejövő totális demokrácia szigetei. A virtuális közösségek tagjai ezeken a helyeken saját maguk alakítanak ki néhány szabályt, melyeket a közösség határoz meg, de a szabályok áthágása sem jár automatikusan a közösségből való kizárással. Ezeknek a helyeknek igen magas a tolerancia küszöbe. Ha a hely nyilvánosabb lesz a kelleténél, (a rendcsinálók, az ellenőrző erőszakszervezetek, figyelmének fókuszába kerül), egyszerűen elnéptelenedik, és a közösség egy másik, időszakosan titkos, virtuális helyen újjászerveződik. Ez a folyamat adja közösség dinamikáját. Ráadásul megerősíti a tagok közötti összetartozás érzését is. Az összetartozás érzését az is fenntartja, hogy a virtuális közösségek partizán (vagy szabotázs) akciói az internetnek azt a gyarmatosítás előtti állapotát igyekeznek visszaállítani, amelyet a multinacionális cégek bejövetele előtt élveztek az első telepesek, akik lévén ők az első emberek a neten, őslakosokként tekintenek magukra. S igyekeznek ellenállni a globális szemfényvesztésnek, többek között azzal, hogy saját maguk alkotta programokkal, vagy illegálisan beszerzett szoftverekkel szörfölnek a neten, manifesztumokat tesznek közzé nyilvános fórumokon, időszakosan manipulálják vagy megbénítják a multik adatforgalmát.

A tanulóközpontú e-learning

Az internet nem az osztálytudatok azon hierarchiájának megfelelően kívánja a tudást közzétenni, ahogy az iskolai hierarchia megszokta és elvárja azt. A nagy kérdés az, hogy az e-learning és az iskola tud-e olyan kompromisszumot kötni, amelyben az iskola lemond a tudás birtoklásának illúziójáról és a tudományos kánonokat sokkal képlékenyebb tudástartalmakként kezeli, az e-learning pedig egy sokkal szabadabb tanár-diák viszony révén bent tudja tartani a formális oktatás intézményeiben a hagyományos iskolai hierarchiát megtagadó fiatalokat is. Mert ha a társadalmi kohézió teljesen eltűnik, akkor nem csak az autonóm zónák, hanem maga a rendszer is a semmibe süllyed. Ha azt akarjuk, hogy az internet, mint forradalmian új kommunikációs tér, ne robbantsa szét az iskolát és rajta keresztül a hagyományos társadalmi berendezkedést, akkor nem hagyhatjuk tömegessé válni azoknak a számát, akik elhagyják a rendszert. „A politikai elitet az érdekli, hogy a társadalom ne hulljon szét elemeire, hogy az egyes rétegek, nyelvek, szokások közötti koherencia épp a mindennapi béke érdekében fennmaradjon.”⁹ Rolf Larsen¹⁰ a lifelong learning

9 György Péter: Kell-e óvni attól, amitől nem lehet? in.: David Buckingham: A gyermekkor halála után 9pp.

10 Workshop beszámoló, mely az „Élethosszig való tanulás a méltányosságért és a társadalmi kohézióért: A felsőoktatás újrafelfedezése” címet viselő Európa Tanács projekt második „Az új információ és kommunikáció technológiák (ICT) alkalmazása az élethosszig való tanulásban” című workshopjának tanulságait elemzi. A workshop-ot Olaszországban, 2000. április 6–8. között tartották, számos nemzetközi szervezet, többek között az Európa Tanács Felsőoktatási és Kutatási Bizottsága részvételével, és az Európa Bizottság is küldött megfigyelőket. Harmincegy országból összesen 49-en vettek részt a workshop munkájában.

kapcsán írt workshop beszámolójának legérdekesebb részei éppen a társadalmi kohézióról és a hallgatói szerepváltozásról szólnak. „A workshop eredményei szerint a jövő tanulóinak elvárásai a következők:

- a tanulók idő és térbeli korlátozások nélkül akarnak hozzáférni az új információkhoz és ismeretekhez,
- az oktatásnak költséghatékonynak kell lennie,
- az oktatásnak tanulás-központúnak kell lennie,
- az oktatásnak a tanulók szükségleteit és igényeit kell figyelembe vennie,
- az oktatásnak a tanulók képességeit kell fejlesztenie (kritikai gondolkodás, kooperáció, csoportmunka, kommunikáció stb.).

Az új technológia képessé teszi az oktatási intézményeket ezeknek az elvárásoknak a teljesítésére, csak bizonyos szerkezeti változtatásokat kell az intézményekben eszközölni. Az intézményeknek flexibilisebbé és modulárisabbá kell válniuk. A tanárnak egyszerre kell tanárnak, kutató-fejlesztőnek, előadónak és szoftverfejlesztőnek lennie. A tanulóból pedig aktív, résztvevő, egyenrangú partner lesz. A hierarchikusan szerveződő oktatási intézményeknek nehéz lesz a változásokat kezelniük, de meg kell lépniük ezeket a lépéseket.

A workshop egyik fontos kérdése a méltányosság és társadalmi kohézió problémája, a lifelong learning „a sokaknak és ne a keveseknek” legyen elérhető, minél szélesebb körű legyen a részvétel. Ehhez egyrészt az szükséges, hogy az eszközellátottság (net infrastruktúra) mindenki számára elérhető legyen. Az információs társadalomban a tudás mindennél fontosabb lesz, ezért nem lehet kizárni a közép és alsóbb osztályokat sem az oktatásból. Másrészt motiválni kell az egész társadalmat az oktatásban való részvételre. Ez nemcsak a kormányok feladata, hanem az oktatási rendszernek és a társadalmi partnereknek is.

Konklúzió: Találkozva az új tanulók elvárásaival, a felsőoktatási intézményeknek meg kell változtatniuk szervezeti felépítésüket. A tanítás helyett a tanulásra kell a hangsúlyt helyezni. Az oktatásnak tanulóközpontúvá kell válnia. Ugyanakkor az ICT és az élethosszig való tanulás bevezetése az oktatásban hosszú folyamat lesz, melynek során fokozatosan kell biztosítani az eszközellátottságot, a fejlesztéseket, a strukturális változtatásokat és a tanároknak is időt kell hagyni az új szerepükhöz való alkalmazkodásra, az új képességek kifejlesztésére. A kormányoknak és az oktatási intézményeknek folyamatosan figyelemmel kell kísérniük a méltányosság és a társadalmi kohézió kérdéseit is.”¹¹

Ehhez kapcsolódik P. Diepold tanulmánya, amely bepillantást nyújt abba, hogy mit fognak elvárni a jövő tanáráról. Diepold egy általa vezetett három éves kísérleti képzés és felmérés tapasztalatait mutatja be, mely a tanárképzős hallgatók információtudományi oktatását vizsgálja Németországban. A kísérleti képzés a Humboldt Egyetemen, a Pedagógia és Információtudományi Tanszék koordinálásával zajlott. A kísérlet eredményeként kiderül, hogy az elektronikus kommunikációs eszközök aktív és passzív használatával kell megbarátkoztatni a kezdő tanárokat, így képzés-

---

¹¹ U. o.

sük találkozik a jövő standardjával, tehát azzal, amit elvárnak majd a jövő tanárától. Elvárják a tanár szakos hallgatóktól, hogy

- napi kommunikációt folytassanak tanáraikkal és hallgatótársaikkal e-mailben,
- szabályosan használják az elektronikus vitafórumokat,
- olvassanak elektronikus folyóiratokat,
- olvassanak elektronikus könyvtári anyagokat,
- töltsenek le rendszeresen az oktatásukhoz kapcsolódó információt,
- legyenek képesek hypertext szerkesztésére együttes online munkával,
- legyenek képesek az iskolai multimédiás eszközök és a virtuális osztályterem használatára.

Összefoglalva tehát, a globális kontroll élehetetlen, hierarchikus, üzleties terei helyett egy élhetőbb – ha virtuális is – játéktér rengeteg leszakadót hozhatna haza. Ha a tanulási környezet nem hatalmi terek hierarchiáját jelentené, hanem a nyilvánosság játékát és a részvétel lehetőségét, akkor sokkal kevesebben hagynák el a formális oktatást. Persze nem volnék konzekvens, ha nem venném észre, hogy itt a dolgozatom első bekezdéséhez értem. Ott Durkheim nyomán azt állítottam, hogy a nevelés célját az adott társadalom szükségletei határozzák meg. És hát sajnos, minden társadalomtípusnak megvoltak, és megvannak a maga emberáldozatai.

CZEIZER ZOLTÁN